

Отримано: 13 грудня 2017 р.

Прорецензовано: 25 грудня 2017 р.

Прийнято до друку: 22 січня 2018 р.

e-mail: vitaliiaremchuk@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2018-27-242-249

Яремчук В. Українська радянська історіографія: сучасний стан досліджень / В. Яремчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. – С. 242–249.

УДК 930.2(477)

Віталій Яремчук

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ¹

У статті зроблено спробу визначити досягнення, невирішені питання і перспективи студій з історії української радянської історіографії. Автор доходить висновку про наявність тематичних прогалів та концептуальних розбіжностей стосовно цієї проблеми, що дозволяє стверджувати про невисокий дослідницький інтерес до неї.

Ключові слова: українська радянська історіографія, історіописання, історіографічна традиція, історики історіографії.

Віталій Яремчук

УКРАИНСКАЯ СОВЕТСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье сделана попытка определить достижения, нерешенные вопросы и перспективы исследований по истории украинской советской историографии. Автор приходит к выводу о существовании тематических пробелов и концептуальных разногласий по этой проблеме, что дает право утверждать о невысоком исследовательском интересе к ней.

Ключевые слова: украинская советская историография, историописание, историографическая традиция, историки историографии.

Vitalii Yaremchuk

UKRAINIAN SOVIET HISTORIOGRAPHY: CURRENT STATE OF RESEARCH

The article attempts to determine achievements, unsolved problems and prospects for research on the history of Ukrainian Soviet historiography. The author comes to a conclusion about the existence of thematic gaps and conceptual disagreements on this issue, which gives the right to assert about the low research interest in it.

Key words: Ukrainian Soviet historiography, historiography, historiographical tradition, historiography historians.

Одним із парадоксів сучасної історіографічної ситуації в Україні є дивна (або навпаки – цілком зрозуміла) однакості істориків в ігноруванні/замовчуванні недавньої історії своєї діяльності (середнє та старше покоління істориків) або ж діяльності своїх вчителів (молодша генерація). У сучасній Україні недавнім минулим її історичної науки займається у кілька разів менше істориків, ніж одним Михайлом Грушевським. Більше того, можемо з певністю твердити про сумнівність такого напрямку в історіографічних студіях, як «історія української радянської історіографії», як і примарність середовища «істориків української радянської історіографії». Невисокий рівень інтересу українських істориків до радянської історіографії є особливо помітним у порівнянні з сучасною російською історіографією, де йдеться навіть про існування кількох напрямків та підходів до теми [див. докл.: 7].

Не маємо емпіричної інформації для аналізу причин такого стану речей. Можемо лише висноувати про очевидне – українську радянську історіографію вважають не вартою уваги серед іншого через її низький рівень, і ця думка широко розповсюджена як серед аматорів історії, так і у профе-

¹ Стаття є переробленим і доповненим варіантом нашої публікації 2015 р. [див.: 24].

сійному середовищі. Через все ще пануючий серед загалу дослідників погляд на історіографію (в сенсі історії наукової діяльності професійних істориків) як на допоміжну дисципліну, яка має на меті опис досягнень власне історичної науки для застосування у наступних дослідницьких практиках (а не як на особливий соціокультурний феномен), історики сходяться на приблизно такій думці: «А що там вивчати – адже радянська історіографія була цілковитою прислужницею політики й ідеології». Окреслена ситуація також, на нашу думку, відсилає до ширшої проблеми відсутності серед істориків та загалом інтелектуалів усвідомленої потреби в обговоренні спадщини радянської України і, відповідно, – багатоаспектної дискусії на цю тему, на кшталт, наприклад, резонансної польської «дискусії про ПРЛ». У нашому інтелектуальному просторі дебати про радянський період оберталися і нині тривають в основному навколо проблеми злочинів комуністичного режиму та радянської/російської ідентичності як загрози національному проекту в сучасній Україні. Що ж до більш глибокого обговорення наслідків сімдесятирічного перебування України в умовах радянської імперії, які торкаються моделей соціальної і економічної поведінки суспільства, його цінностей та ментальності – то такі теми здебільшого не артикулюються. За нинішніх обставин агресії Російської Федерації проти нашої держави, зважаючи на свідоме успадкування східним сусідом авторитарних й імперських практик, ба навіть символічного контексту Радянського Союзу, на публічну й ідеологічно нейтральну рефлексію українського суспільства про свою радянську добу розраховувати не доводиться.

Наведені нижче міркування мають на меті окреслити лише найважливіші здобутки (з попередніх міркувань зрозуміло, що їх не багато), а передусім – проблемні аспекти та перспективні напрямки студій з історії української радянської історіографії через призму суб'єктивного авторського погляду на «стан справ» у відповідній царині. При тому не маємо претензій на вичерпність та системність, а також на повноту інформації бібліографічного характеру.

Слабкість історіографічної рефлексії над проблемою зумовлює не розробленість багатьох як загальних, так і спеціальних питань. Серед таких, наприклад, питання про те, що вважати українською радянською історіографією. Часто такою називають історичну науку в радянській Україні, рідше (а до цього схиляється й автор цієї статті) – історичну науку періоду 1930–1980-х років. Історична наука в Україні приблизно до кінця 1920-х років розвивалася в умовах посилення ідейного та інституційного тиску влади на істориків, проте свобода творчості тоді все ще була наявною і визначала методологію, проблематику наукових досліджень, загалом інтелектуальний клімат в історичній науці УСРР, для якого була властивою, за висловом Олексія Яся, «групова експресія нової генерації письменників, митців, учених» [27, с. 221]. Недарма провладні історики (або, в термінах сучасних історіографів, – радянські марксистки) в республіці в той час знаходилися на маргінесі наукового процесу, а «тон» задавали представники дореволюційного покоління та їхні молодші послідовники, зусиллями яких за декілька років було сформовано розгалужену інституційну мережу історичної науки та здійснено потужний стрибок у кількості та якості історичних студій, що мало поступався (якщо поступався взагалі), наприклад, загальновідомому тодішньому українському літературному піднесенню. Лише після фізичного знищення абсолютної більшості людей, які творили «золоту добу» в українській історіографії й дисциплінування тих, хто пережив репресії, було створено радянську історичну науку з її найважливішою складовою – політичним контекстом. Тому, на наш погляд, українська радянська історіографія – це процес творення історичного знання істориками радянської України в політико-ідеологічних, соціокультурних та інтелектуальних обставинах 1930–1980-х років, серед яких пануючою було політичне замовлення, виконання якого забезпечувалось насамперед репресивними методами. Відтак надалі будемо вести мову, виходячи саме з такого розуміння ключового поняття цієї статті.

Такий підхід уможливує й конкретизацію поняття «український радянський історик», яким часто оперують у різних контекстах, але майже ніколи не пояснюють його змісту. На нашу думку, будь-яка людина, яка творила в умовах української радянської історіографії, цілком заслуговує на те, щоб називатися українським радянським істориком – чи коли йдеться про ревного адепта «культури партійності» (як її назвав російський історіограф Олександр Гордон [3, с. 9]), чи якщо говоримо про когось з істориків-нонконформістів – адже у 1930–1980-х роках в Україні не було діючих учених-істориків, які б не дотримувалися хоча б мінімуму визначених правил та ритуалів професійної поведінки. До таких відносилися відповідність текстів набору офіційних історичних директив (чи офіційній історичній доктрині, у випадку з українською історією закарбованій у «Тезах до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Схвалених ЦК КПРС (1654 – 1954)»), цитування «класиків марксист-

му-ленінізму», певні норми академічної соціалізації (наприклад, процедури захисту дисертацій). Істориків, які порушували такі як неписані, так і кодифіковані норми, викидали з професії та забирали життя чи здоров'я в сталінські часи, «системно» цькували чи викидали з професії в післясталінський період.

Що ж до того, як іменувати професійне історіописання та його представників в радянській Україні 1920-х, то найбільш прийнятними вважаємо терміни «історична наука в радянській Україні» та «історики радянської України» (хоча ніщо не заважає використовувати їх і для періоду 1930–1980-х років). Ці позначення не мають прикметникових наголосів, принципових для пізнішого періоду, через свою нейтральність дають можливість «увібрати» у себе доволі різні (а то й суперечливі) процеси (у тому числі й процес поступового оформлення й «нарощування м'язів» радянським марксизмом, який став у 1930-ті роки єдиною течією в радянській Україні – українською радянською історіографією), що відбувалися в історичній науці доби 1920-х років, і, водночас, чітко локалізують українську історіографію у відповідних просторово-часових координатах. Утім, зазначене у трьох попередніх абзацах – це лише погляд автора, від якого він легко відмовиться, якщо будуть наведені якісь більш переконливі пропозиції.

Якщо почати з досягнень історіографів, які займаються відповідною проблематикою, то тут варто говорити про переважаючу тематику та жанровий аспект. Завдяки ґрунтовним і сучасним з теоретичного погляду студіям Стівена Величенка [29], Сергія Єскельчика [5], інших дослідників маємо на сьогоднішній день виразне уявлення про те, яким був український радянський історичний гранд-наратив і як він писався. Наталія Юсова докладно дослідила інтелектуальні та політичні обставини усталення базових концепцій офіційної історіографії історії України – «давньоруської народності» та «возз'єднання України з Росією 1654 р.» [20; 21; 22]. Оpubліковано кілька змістовних праць з царини інституційної історіографії, насамперед про головні інституції української радянської історіографії – Інститут історії та Інститут суспільних наук АН УРСР, «Український історичний журнал», історичні факультети та кафедри провідних університетів, хоча вони хибують, на нашу думку, перебільшеннями та, з іншого боку, – недобачають «незручні» сторінки свого радянського минулого. Проте серед жанрів історіописання найбільшу популярність має персоналізна історіографія – підготовлено низку серйозних чи аматорських (а то й відверто популістських) досліджень про деяких провідних представників української радянської історіографії та знаних істориків «другого» плану. На нашу думку, значною мірою зацікавленість вивченням інституцій та творчої спадщини, інтелектуальних та соціокультурних біографій відомих вчених радянської України стимулюється тим, що більшість установ історичної науки у незалежній Україні, в яких працюють автори таких досліджень, було створено в радянську добу і вони зберігають міцний генеалогічний зв'язок із попереднім періодом своєї історії; відтак віддається данина «батькам-засновникам» чи борг пам'яті видатним співробітникам. Можна говорити і про легітимізаційні спонуки до біографічних студій учених попереднього періоду, адже з ними пов'язується усталення сучасних інституцій, як уявних чи дійсних флагманів української історичної науки. Саме у цьому контексті варто, на наш погляд, розглядати численні «збірники на пошану» та модні нині в Україні т. зв. наукові читання, присвячені пам'яті визначних та не дуже істориків радянського періоду. Очевидно, що наблизитися до нейтральної репрезентації індивідуальних історій істориків радянської доби, серед яких багато нині чинних, можна буде тільки з більш вагомою часовою дистанцією.

На цьому, гадаємо, перелік справжніх досягнень вичерпується. Історик або пересічний читач, котрий зацікавився питанням про те, якою була історична наука в радянській Україні 1930–1980-х років, не знайде не тільки достатньої кількості спеціальної літератури задовільної якості – він не матиме змоги отримати достатню інформацію і «з перших рук». Побачило світ лише кілька дійсно інформативних видань джерел особистого походження, пов'язаних з іменами українських істориків радянського періоду (зокрема, примітними є том про Івана Крип'якевича у серійному збірнику Інституту українознавства НАН України [18], публікація щоденника Федора Шевченка (на жаль – з купюрами) [19], листування Ярослава Дашкевича з Іваном Бутичем [12]). Серед видань джерел іншої видової належності найбільше зроблено для археографічного забезпечення історії Інституту історії України НАН України – на сьогодні опубліковано п'ять томів документів, що стосуються минулого цієї установи у радянський період [4; 8; 9; 16; 17]. У сенсі джерельної бази для відповідної тематики проблема полягає не тільки у невисокій активності археографів, а насамперед у недостатній репрезентативності та інформаційній бідності джерел у тому, що стосується духовного життя та

залаштуноквого виміру української радянської історіографії: українські історики, що працювали в комуністичні часи, не були відвертими у листуванні, майже не вели щоденників, майже не писали і зараз мало пишуть спогадів тощо. Такий брак первинної інформації у перспективі можуть частково компенсувати «усноісторичні» зусилля – з огляду на те, що значна частина сучасних українських істориків «вийшла із шинелі» радянської історіографії. Отже, формування репрезентативної джерельної бази, її джерелознавче та археографічне опрацювання належать до першорядних завдань для дослідників українського радянського історіописання.

В історії української радянської історіографії існує ряд загальних проблем, які визначають бачення її сутності, але водночас чи то трактуються по-різному, чи навіть не поставлені історіографами. Серед таких – проблема співвідношення «Союзний центр – республіканська периферія» у конструюванні історичної схеми та концепції української радянської історіографії. Визнаючи помітну роль республіканських функціонерів й інтелектуалів у формуванні офіційних уявлень про минуле України як експертів з історичного знання та генераторів затребуваних на ідеологічному ринку ідей, не можна погодитися з твердженням деяких істориків, що вони були «провідними гравцями» у визначенні української радянської історичної пам'яті. Для нас очевидно, що основні її (пам'яті) положення встановлювалися московськими, а не київськими ідеологами відповідно до актуальної політичної ситуації [див. докл.: 23]. Проте ця проблема потребує подальшої розробки, зокрема, у сенсі місця у процесі взаємодії «республіканських» та «союзних» дослідників представників українських регіональних осередків – вишівських та академічних істориків Львова, Харкова, Дніпропетровська, Одеси та ін.

Не достатньо вивченим є і питання про значення когнітивних, власне наукових чинників у творчості українських істориків радянської доби у різні періоди існування української радянської історіографії. Як здається, вони були більш важливими для досліджень, які прямо не корелювали з поточною політичною кон'юнктурою (зокрема, у царинах спеціальних історичних дисциплін, джерелознавства), натомість наголошували на першорядності таких для базових концепцій радянського історичного гранд-нарративу (наприклад, концепції «давньоруської народності») вважаємо явним перебільшенням [див. докл.: 23].

Слабко розробленою є проблема наявності та сутності (якщо визнавати її наявність) радянської історіографічної традиції – поняття, що відсилає до категорій а) авторитету і б) спадковості. Чи можна говорити, як це стверджують деякі російські фахівці стосовно російської радянської історіографії, що вона «не набула обличчя», завжди залишаючись в тісних об'ємах партійного контролю та керівництва [див.: 6], а чи в радянській Україні традиція була все ж (бодай в окремих відгалуженнях, фрагментах) присутньою? На наш погляд, відповідь на це питання варто шукати зокрема в площині двох проблем: а) чи зберігалися інтелектуальні пов'язання української радянської історіографії з дорадянською та нерадянською українською історіографією і в чому вони виявлялися; б) якою мірою та історіографія була марксистсько-ленінською. Щодо першої проблеми, то, на наш погляд, в українському радянському історіописанні, як це не парадоксально, майже завжди відчувалися тінь чи світло Михайла Грушевського. Для нечисленних живих його учнів та цілого грона нонконформістів 1960–1980-х років він був найбільшим українським істориком, який обґрунтував легітимність самої національної історії й вивів національну історичну думку на європейський рівень. Для інших М. Грушевський був джерелом, звідки безсоромно списували, не посилаючись на нього. Треті робили собі академічні кар'єри й репутації на протиставленні «правильної» «марксистсько-ленінської» концепції історії України її «буржуазно-націоналістичним перекирчуванням» насамперед в текстах М. Грушевського, гіпертрофованій ідеологізації, ба навіть демонізації його постаті й спадщини.

Як не дивно, але українська радянська історіографія була дуже не значною мірою марксистсько-ленінською. Сама партійна доктрина українського минулого вказувала насамперед на роль національної ідентичності (а не на класову солідарність та класову боротьбу) як на першорядний чинник історичного поступу українського народу: тяжіння до російського народу (і то не тільки до російських «трудящих»), братерська допомога останнього (знову ж таки – не тільки зі сторони «експлуатованих», й з боку російського царату), історичні зв'язки і дружба зі «старшим братом» в українській історіографії починаючи з кінця 1930-х років стали визначати хід українського історичного процесу, успіхи чи невдачі українців на шляху до соціального та національного визволення, а з жовтня 1917 року – на дорозі до світлого комуністичного майбутнього. Ідеї класиків про класову боротьбу – рушійну силу прогресу, марксистська лексика, формаційна періодизація дійсно були на-

явними в текстах українських радянських істориків. Проте насправді, якщо покликатись на відому тезу сучасної російської історикині Любові Сидорової про три моделі сприйняття марксизму радянськими істориками – догматичну, творчу та формальну [14, с. 97], то в українському випадку явно переважав формальний марксизм. Більшість застосовувала історіософські ідеї класиків та їхні конкретні погляди на певні історичні події спекулятивно – вписуючи їх в поточну політичну/історіографічну кон'юнктуру, яка задавалася партійними директивами. Якщо, наприклад, на порядку денному стояла потреба дискредитувати український національний рух доби Центральної Ради, знаходилися відповідні цитати з праць Леніна із засудженням її «контрреволюційної політики»; якщо ж кон'юнктура змінювалась і варто було вже визнати певну позитивну роль цієї установи в протидії Тимчасовому уряду, знову витягувалися відповідні пасажі з творів вождя пролетарської революції, де він уже хвалив Центральну Раду. Значна частина цитувала Маркса, Енгельса чи Леніна, що називається, не по суті, а тому що так вимагав радянський стиль історіографічного письма. Праці «вічно живих» у більшості випадків не мали жодного стосунку до методології конкретних досліджень, яка була, у кращому випадку, позитивістською, та, тим паче, до фактажу таких студій. Парадоксально, але творче прочитання класиків, в річищі загальносоюзної тенденції, представників якої іменували «новопрочтенцями», в українській історіографії було властивим майже виключно нонконформістськи налаштованим історикам 1960-х років – зокрема, Михайлові Брайчевському, Олені Компан, Олександрові Карпенку [див. докл.: 25].

Цікаві відкриття обіцяє такий відносно новий напрям в історії історіографії, як дослідження специфіки способу життя істориків у професійному середовищі. Зокрема, мало вивчене питання про повсякденність українського історика в різні періоди радянського минулого, практики спілкування (і мовчання) з колегами, участі у різного роду просвітницько-пропагандистських і культурницьких заходах, ритуали «ідеологічної витриманої» або ж «дисидентської» поведінки тощо – одним словом, як виглядав повсякденний сталінізм (десталінізація, неосталінізм etc.) українського радянського історика. Тут не обійтися загальниками на кшталт: «радянські історики були „бійцями ідеологічного фронту“» чи: «діяльність радянського історика була просякнута ідеологією». Плідні студії з «історіографічної повсякденності» істориків, зокрема й комуністичного періоду, започатковано російськими та польськими історіографами [11, с. 572–573; 28]. З огляду на те, що закордонні колеги пишуть не лише фактологічні студії про буденне життя істориків, а й розробляють відповідну проблематику у теоретичному аспекті (чим поки що зовсім, наскільки знаємо, не займаються історики історіографії в Україні), їхні тексти можуть слугувати відправним пунктом і для досліджень історіографічної повсякденності в радянській Україні.

Українські історики радянської історіографії не можуть похвалитися здобутками і в царині, умовно кажучи, «схоларної» проблематики (історіографічні школи, «невидимі коледжі», напрямки, течії тощо), що притягує значну увагу історіографів, якщо йдеться про інші періоди та сегменти української історіографії. Очевидно, що це пов'язано у тому числі з «нерозвиненістю» (а для окремих понять – і відсутністю) предмету для таких досліджень. Перші кроки зроблено у вивченні лише окремих з таких неформальних об'єднань українських радянських істориків, водночас у літературі чимало згадок про радше фантомні історіографічні школи.

З'явилися перші «ластівки» й у проблематиці генерацій українських радянських істориків [2; 10]. Проте в даному випадку існує спокуса апріорного, довільного конструювання певних поколінь і абсолютизації їхнього значення як ледь не головного чинника історіописання. Добрим прикладом виваженого застосування генераційного підходу можуть бути дослідження згадуваної вже Л. Сидорової [13; 14; 15].

Важливим є вивчення ідеологічних, етнонаціональних, локальних, професійних ідентичностей українських істориків радянського періоду, адже від того, з ким себе ототожнювали вчені, певною мірою залежала й їх професійна поведінка. Попри це, такі дослідження все ще залишаються на узбіччі сучасного історіографічного дискурсу.

Особливий інтерес становить категорія «ідеологічна ідентичність істориків», під якою розуміємо сукупність поглядів істориків, які відображають їхнє ставлення до ідей, що санкціонують певну чинну чи обґрунтовують бажану форму організації суспільного життя. Ідеологічна ідентичність будь-якої людини формулюється і переформулюється як під впливом змін у світосприйнятті, які відбуваються в самій особі незалежно від суспільних процесів, так і внаслідок переживання соціальних перетворень, зрушень тощо. Отже, очевидно, що ідеологічна ідентичність істориків у радянській

Україні, як і будь-яка інша тотожність, могла бути плинною. Загал істориків мусів переживати те, що називають «кризою ідентичності» – конфліктом між змістом ідеологічної ідентичності конкретного історика на той чи інший час і актуальною ідеологічною ситуацією, яка, як загалом відомо, в Радянському Союзі не рідко змінювалася. Зокрема, такими фокусами зіткнення чинних індивідуальних самосвідомостей та панівного ідеологічного режиму були 1920-ті роки, коли в УСРР почалося переведення системи освіти та організації науки на радянські рейки, що зумовлювало необхідність для українських істориків виробляти певне ставлення до перших спроб більшовицького диктату. У 1930-ті роки ті історики, які вважали себе справжніми марксистами, були щирими прибічниками поглядів Михайла Покровського чи Матвія Яворського, змушені були реагувати на офіційний зворот від марксистського до російськоцентричного і російськоапологетичного, до того жорстко критикованого, способу писати про минуле. Історики в Україні повинні були давати собі раду і в зв'язку з хрущовською десталінізацією, брежнєвським консервативним зворотом, насамперед у національній політиці, і, нарешті, – з горбачовською перебудовою.

Попередні підсумки наших досліджень з проблематики ідеологічних ідентичностей істориків в радянській Україні показують не тільки міцну залежність текстів українських радянських істориків від політичного контексту, але й від їхніх суспільно-політичних поглядів, ставлення до дійсності, в якій їм доводилося працювати. Ідеологічна самоідентифікація істориків в радянській Україні особливо поважно впливала на їхню професійну поведінку в періоди відносного послаблення політичного контролю та ідеологічного примусу, зокрема, у 1960-ті – на початку 1970-х років. Варто звернути увагу на ідейну диференційованість назовні єдиного середовища «українських радянських істориків»: воно було далеко не монолітним, українські вчені мислили значною мірою не в унісон, серед них було достатньо розповсюдженим приховане інакодумство, яке особливо посилювалось у пізньорадянські часи. В українській радянській історіографії були і ревні прибічники правлячого режиму, і патріоти «України нашої радянської», й антирадянці з високим рівнем української самосвідомості, й представники російської нерадянської культурної традиції та проросійської ідеологічної орієнтації, і діячі єврейської інтелектуальної традиції та самосвідомості, а чи не найбільше – людей з кількома лояльностями та ідеологічно індиферентних.

Досить тьмяною виглядає на сьогоднішній день інтелектуальна історія української радянської історіографії. Вона вважається менш цікавою для історіографа через блідість та примітивність теоретично-методологічного оснащення переважної більшості текстів українських радянських істориків. Однак, попри концептуальну стагнацію, в тій науці було хай небагато, але все ж бодай фактологічно вартісних досліджень, які заслуговують на ретельний їх історіографічний аналіз. Крім того зазначимо, що поза провідними осередками української радянської історіографії та їхніми творцями випущено з уваги регіональні її вияви, дослідження місцевими науковцями радянської доби питань місцевої, локальної історії, особливо розвитку краєзнавчих досліджень. Такими сюжетами української радянської історіографії не слід нехтувати насамперед через те, що у періоди посилення антиукраїнського курсу радянської історичної політики саме краєзнавство було нішею, яка давала можливість зберігати рештки національного історичного наративу.

Потребує спеціального вивчення і питання про те, як сталося, що за короткий відрізок часу, на зламі 1980–1990-х років, кількатисячний загін українських радянських істориків перетворився на майже такий самий загін істориків національних, які здійснили чи активно підтримали масштабну «націоналізацію» українського минулого. Георгій Касьянов пояснює таку швидку і безболісну метаморфозу наступним чином: вона сталася завдяки спорідненості комуністичної та національної телеології. На думку цього вченого (висловлену, зокрема, на конференції «Світло й тіні українського радянського історієписання», що відбулася в Києві у травні 2013 р.), за змістом, сутністю та призначенням комуністична й національна концепції дуже подібні, що й зумовило швидкоплинність означених перетворень [26, с. 221]. Здається, що шановний колега спрощує реальні процеси (хоча й нашим ідеям, як і твердженням Г. Касьянова, бракує емпіричних доказів). Отже, вважаємо, що у стрімкому проникненні в «маси» істориків «національної» історичної ідеології майже немає «провини» марксистсько-ленінської (в її радянському прочитанні) телеології, бо радянські історики насправді нею не були особливо просякнуті й заклопотані (окрім нечисленних запеклих догматиків і одиноких глибоких знавців «всесильного, непереможного вчення»). Їх спосіб мислення відзначався, як вже йшлося вище, вірністю тільки одній «правді» – постійно мінливій правді вищих партійних функціонерів. Тут слід говорити й про існування (а, можливо, – й переважання) та посилення в

умовах суверенізації України серед загалу гуманітарної інтелігенції національної самосвідомості, і про готовність багатьох істориків до прийняття національного погляду на минуле в умовах кризи радянської системи цінностей у 1980-ті роки, й про величезний суспільний, а згодом, і політичний запит на такого роду інтерпретацію української історії у тих же обставинах кінця 1980–1990-х років, і про відсутність авторитетної альтернативи національному канону і відповідній історіографічній традиції в умовах абсолютної дискредитації радянського зображення історії України.

Історична наука – хочемо ми того чи не хочемо, усвідомлюємо ми це чи ні, – має у своїй глибинній структурі соціальний двигун, який підштовхує дослідників у певному керунку, і саме у цьому аспекті варто, на нашу думку, шукати причини зазначених трансформацій. Не можна не погодитись і з твердженням Володимира Ващенка, висловленим ним на щойно згаданій конференції, про те, що будь-яке історіописання існує в межах певної ідеологічної конструкції, отже, має компонент телеології (а від себе додамо, що, можливо, і будь-який спосіб думання і репрезентації про минуле містить такий складник). Одним словом, це питання належить до таких, які «вважаються дискусійними», і становить неабиякий інтерес з огляду на сучасний стан історичної науки в Україні, зокрема на полеміку з приводу слухності/не слухності, архаїчності/не архаїчності національної історії.

Нарешті, варто розпочати поки що зовсім відсутні компаративні студії, наприклад, порівняння української ситуації з історіописанням в прибалтійських чи інших союзних республіках. Добрий приклад такого роду праць, який варто продовжувати та поглиблювати, запропонували російські історики Геннадій Бордюгов та Володимир Бухараєв [1, с. 33–120]. На їхній погляд, який цілком підтримуємо, неросійська національна історична думка продовжувала існувати і в умовах радянського новоімперства та насадження російськоцентричної історичної концепції, що відбувалося відносно синхронно і подібними методами у неросійських національно-адміністративних утвореннях СРСР. А неросійські історики (які, за словами цих дослідників, були природними носіями етнокультурних соціокодів) за таких обставин з різним ступенем усвідомленості культивували та утримували фрагменти «своєї історії»².

Чого, на наш погляд, не варто робити – це ставити питання про моральну відповідальність істориків тієї ненормальної доби. Українську радянську історіографію, гадаємо, треба вивчати у всіх її складних аспектах, аналізувати духовний світ, професійну та громадську діяльність її представників, але не вдаватися до панегіриків небагатьом сміливцям та до морального осуду більшості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бордюгов Г. А., Бухараєв В. М. Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь. Москва, 2011. 248 с.
2. Ващенко В. (Українські) історики, політичні генерації та (радянська) влада: нова аналітична структура радянської історії. *Історик і Влада. Колективна монографія*. Київ, 2016. С. 77–131.
3. Гордон А. В. Великая французская революция в советской историографии. Москва, 2009. 380 с.
4. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР. 1936–1941. Київ, 2001. 210 с.
5. Скельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ, 2008, 303 с.
6. Иллерицкая Н. В. Становление советской историографической традиции: наука, не обретшая лица. *Россия, XX век: Советская историография: сб. статей*. Москва, 1996. С. 162–190.
7. Ипполитов Г. М. Еще раз о феномене советской историографии. URL: <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/ru/--gn12-11/665-a> (дата звернення: 11.12.2017).
8. Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Документи і матеріали. Київ, 2007. 464 с.
9. Інститут історії України Національної академії наук України. Документи і матеріали : 1936–1991: У 2 кн. Кн. 1: 1936–1947. Київ, 2011. 630 с.
10. Кондратенко О. Ю. Наукові старту двох поколінь академічних істориків. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2012_69/teor/teor6.pdf (дата звернення: 11.12.2017).
11. Корзун В., Свешников А. «Мир историка» – кредо Школы (Мир историка. Историографический сборник. Вып. 1–4. Омск: ОмГУ, 2005–2008). *Ейдос*. Київ, 2009. Вып. 4. С. 569–577.
12. Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960–1986). Львів, 2012. 296 с.
13. Сидорова Л. А. Поколение как смена субкультур историков. *Мир историка. XX век: Монография*. Москва, 2002. С. 38–53.
14. Сидорова Л. А. Советская историческая наука середины XX века: синтез трех поколений историков. Москва, 2008. 294 с.

² Щоправда, російським історикам не вдалося так само професійно проаналізувати історіографічну ситуацію в незалежній Україні, де їх бентежить нібито засилля антиросійської/ «націоналістичної» тенденційності.

15. Сидорова Л. А. Советские историки послевоенного поколения: собирательный образ и индивидуализирующие черты. *История и историки. 2004*. Москва, 2005 С. 208–222.
16. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У двох частинах. Київ, 1996. Част. 1: 1936–1944 рр. 147 с.
17. У лещатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У двох частинах. Київ, 1996. Част. 2: 1944–1956 рр. 247 с.
18. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. 960 с.
19. Шевченко Ф. П. Щоденникові нотатки. “Істину встановлює суд історії”: Зб. на пошану Федора Павловича Шевченка. Київ, 2004. Т. 1. С. 559–646.
20. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): Монографія. Київ, 2006. 620 с.
21. Юсова Н. Від розробки концепції «давньоруської народності» до легітимізації терміна «возз'єднання» України з Росією: друга пол. 40-х– поч. 50-х рр. XX ст. *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ. 2004. Вип. 14. С. 413–440.
22. Юсова Н. Ідейна і термінологічна генеалогія поняття «давньоруська народність». *Український історичний журнал*. 2006. № 4. С. 101–125
23. Яремчук В. Хто писав український радянський історичний наратив? (деякі міркування про сутність українського радянського історіописання). *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2012. Вип. 22. С. 177–188.
24. Яремчук В. Дослідження з історії української радянської історіографії: стан та перспективи. *Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie*. Rzeszów, 2015. S. 287–298.
25. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби. Острого, 2009. 526 с.
26. Ясь О. В. Міжнародна наукова конференція «Світло й тіні українського радянського історіописання» та круглий стіл «Викладання больових точок історії України XX ст. у школах». *Український історичний журнал*. 2013. № 4. С. 216–222.
27. Ясь О. Історичні погляди Олександра Оглоблина: радянська доба (1919–1941). *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2008. Вип. 18. С. 214–252.
28. Malczewska-Pawelec D., Pawelec T. Historia historiografii jako studium codzienności historyków (zarys programu badawczego). *Gra i konieczność: Zbiór rozpraw z historii historiografii i filozofii historii*. Bydgoszcz, 2005. S. 255–264.
29. Velychenko S. Shaping identity in Eastern Europe and Russia: Soviet-Russian and Polish accounts of Ukrainian history, 1914–1991. New York, 1993. 267 p.